

Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα και η συμβολή του στην εξέλιξη της γυμναστικής των θηλέων, τέλη 19ου – μέσα 20ου αιώνα

Βουζανίδου, Ε., Αλμπανίδης, Ε., Γαργαλιάνος, Δ.

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση ενός προοδευτικού και ιδιαίτερα μεταρρυθμιστικού οργανωμένου κινήματος, του φεμινιστικού. Πρόκειται για συλλογικές προσπάθειες των γυναικών, που εστίασαν στον περιορισμό ή και στην εξάλειψη κάθε φυλετικής ανισότητας, στην υπεράσπιση και προώθηση των συμφερόντων και των δικαιωμάτων τους, καθώς και στην προβολή των ευρύτερων γυναικείων ζητημάτων στην κοινωνία. Το μεγάλο αυτό κοινωνικό κίνημα για τη χειραφέτηση της γυναίκας έχει άμεση σχέση με την εκπαίδευση, καθώς προβάλλεται συστηματικά το αίτημα για τη μόρφωση των γυναικών. Μέσα στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η προσπάθεια προώθησης αντιλήψεων υπέρ της γυμναστικής των θηλέων και της σημασίας της σε μια εποχή όπου επικρατεί η αντίληψη ότι ο ρόλος της γυναίκας πρέπει να είναι περιορισμένος μέσα στο σπίτι και στην οικογένεια και ότι η διαφορετική φύση της γυναίκας έχει επιπτώσεις στις ψυχικές, διανοητικές, σωματικές και κοινωνικές της ικανότητες. Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα εκφράστηκε μέσα από τα γυναικεία έντυπα αλλά και μέσω της ίδρυσης γυναικείων οργανώσεων. Μέσα από τις στήλες των εντύπων «Εφημερίς των Κυριών» και «Ελληνίς» τονίζεται η αναγκαιότητα και η σπουδαιότητα της γυμναστικής των θηλέων για λόγους βιολογικούς, εθνικούς και κοινωνικούς. Παράλληλα, οι πρωτοβουλίες που αναπτύσσουν οι γυναικείες οργανώσεις, με σημαντικότερη την ίδρυση σχολής εκπαίδευσης υποψηφίων διδασκαλισσών γυμναστικής από το εκπαιδευτικό τμήμα της Ένωσης Ελληνίδων το 1897, καταδεικνύουν την αποφασιστική παρέμβαση της γυναικείας συλλογικής δράσης στο πεδίο της σωματικής αγωγής των κοριτσιών.

Λέξεις κλειδιά: φεμινιστικό κίνημα, γυναικείο φύλο, γυμναστική.

Εισαγωγή

Στην Ελλάδα έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα κυριαρχούσε η αντίληψη ότι ο ρόλος της γυναίκας έπρεπε να είναι περιορισμένος μέσα στο σπίτι και στην οικογένεια, έτσι η γυναικεία εκπαίδευση αποτελούσε ένα θέμα περιορισμένης σημασίας. Μέσα στο ίδιο κλίμα των επικρατουσών αντιλήψεων για τη γυναικεία εκπαίδευση προστίθεται και η γυμναστική των θηλέων, η οποία ακολούθησε μια πορεία διαφορετική από αυτή των αρρένων ως προς τον σκοπό και το περιεχόμενό της.

Διεύθυνση αλληλογραφίας:

Ευαγγελία Βουζανίδου
Εκπαιδευτικός Φυσικής Αγωγής
Γραβιάς 2, Καβάλα,
65201, Ελλάδα

E-mail: evouzani@sch.gr

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα αναπτύσσεται μαζικά το κίνημα για τη χειραφέτηση των γυναικών με την ίδρυση σε όλη την Ευρώπη δεκάδων γυναικείων συλλόγων και ενώσεων, καθώς και την έκδοση γυναικείων εφημερίδων και περιοδικών όπου αναπτύσσονται οι προβληματικές του γυναικείου κινήματος. Στον ελληνικό χώρο το γυναικείο κίνημα θα εμφανιστεί τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και θα εκφραστεί μέσα από τις γυναικείες οργανώσεις και την έκδοση ενός εβδομαδιαίου φεμινιστικού περιοδικού, της Εφημερίδος των Κυριών¹. Μέσα στο πλαίσιο της προώθησης της γυναικείας εκπαίδευσης εντάσσεται και η προσπάθεια του γυναικείου κινήματος να υποστηρίξει και να προβάλλει την αναγκαιότητα της σωματικής άσκησης των κοριτσιών.

Σκοπός της μελέτης ήταν η συλλογή και η επεξεργασία στοιχείων σχετικά με το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα και τη γυμναστική των θηλέων στο τέλος του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Μελετήθηκαν οι προσπάθειες προώθησης των αντιλήψεων υπέρ της σωματικής άσκησης των θηλέων μέσα από τα φεμινιστικά έντυπα καθώς και οι παρεμβάσεις της ιδιωτικής πρωτοβουλίας από γυναικείες οργανώσεις στο πεδίο αυτό. Ως πηγές, για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, χρησιμοποιήθηκαν τα γυναικεία έντυπα «Εφημερίς των Κυριών» και «Ελληνίς», καθώς και αρχαιακό υλικό της γυναικείας οργάνωσης «Ένωσις των Ελληνίδων».

Το φεμινιστικό κίνημα

Η ανδροκρατική ή άλλως πατριαρχική οργάνωση και διάρθρωση των κοινωνιών έχει καταγγεληθεί και πολεμηθεί από το γυναικείο κίνημα, που εμφανίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, επεκτάθηκε και θεμελιώθηκε τον 19^ο και μαζικοποιήθηκε τον 20^ο αιώνα και μάλιστα ιδιαίτερα στο τέλος της δεκαετίας του '60. Μέσα από πολύχρονο και πολύμορφο αγώνα – κινητοποιήσεις, διαμαρτυρίες και κυρίως αρθρογραφία – το γυναικείο κίνημα ανέδειξε και δημοσιοποίησε τις κοινωνικές διακρίσεις σε βάρος των γυναικών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, διεκδίκησε και πέτυχε την κατάργηση των νομοθετικών εκείνων ρυθμίσεων που στερούσαν τις γυναίκες από βασικά ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα και κατοχύρωναν θεσμικά τη θέση υποτέλειάς τους προς το άλλο φύλο².

Στη Γαλλία, με την επανάσταση του 1789 εμφανίστηκε ένα εντελώς νέο ιστορικό φαινόμενο: για πρώτη φορά στην ιστορία οι γυναίκες εισέβαλαν κυριολεκτικά στον κοινωνικό στίβο σαν μαζική, πολιτική και κοινωνική κατηγορία που διεκδικούσε το μερίδιό της στην ελευθερία και διαμόρφωνε, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, μιαν άλλη αντίληψη των οικουμενικών αξιών, της Ελευθερίας-Ισότητας-Αδελφότητας. Σχετικά με τη δράση των γυναικών κατά τη Γαλλική Επανάσταση, οι μορφωμένες γυναίκες, στην πλειοψηφία τους εύπορες αστές, προέβαλαν διεκδικήσεις για ίσα δικαιώματα στον γάμο, το διαζύγιο, την προστασία των παιδιών, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, την κατοχύρωση ορισμένων γυναικείων επαγγελμάτων³.

Στην Ελλάδα, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται μια αισθητή μεταβολή στις υποκειμενικές αντιλήψεις και συμπεριφορές των γυναικών των μεσαίων αστικών στρωμάτων, μια αυξανόμενη τάση να αντιμετωπίζουν οι ίδιες τον εαυτό τους ως υποκείμενα που έχουν τις δικές τους ιδέες για τη θέση που τους αντιστοιχεί στην ελληνική κοινωνία. Η διαμόρφωση συνείδησης του φύλου στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα αφορά μια διαδικασία που ξεκινάει από τις πρώτες δεκαετίες της Ανεξαρτησίας και αποκρυσταλλώνεται στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα. Η

¹ Βαρίκα, Ελένη: *Η εξέγερση των κυριών*. Κατάρτι, Αθήνα 1996, σελ. 273-274.

² Μαραγκουδάκη, Ελένη: *Εκπαίδευση και διάκριση φύλων*. Οδυσσεύς, Αθήνα 1991, σελ. 19.

³ Βαρίκα, Ελένη και Σκλαβενίτη, Κωστούλα: *Η εξέγερση αρχίζει από παλιά*. Εκδοτική Ομάδα Γυναικών, Αθήνα 1981, σελ. 18-20

ταυτόχρονη παρουσία διαφόρων παραγόντων και η αλληλεπίδρασή τους μέσα στο πλαίσιο του ελεύθερου ελληνικού κράτους ευνόησαν τη διαδικασία αυτή η οποία επέτρεψε σε ορισμένες γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων να διαμορφώσουν μια θετική ταυτότητα και να δράσουν ως συνειδητά υποκείμενα μέσα στα στενά όρια που τους επέβαλλαν οι αντικειμενικές συνθήκες ζωής τους⁴.

Οι μορφωμένες γυναίκες θα διαδραματίσουν ένα σημαντικό ρόλο στις ανάγκες της κοινωνίας και ιδιαίτερα στην προώθηση της εκπαίδευσης του γυναικείου φύλου συμμετέχοντας σε εκπαιδευτικούς συλλόγους, δημοσιεύοντας άρθρα και μελέτες, δίνοντας διαλέξεις και εκδίδοντας τα πρώτα γυναικεία περιοδικά. Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι εκδόσεις των γυναικείων εντύπων καθώς θα συμβάλλουν στη δημιουργία μιας κοινής φεμινιστικής συνείδησης με σημαντικότερη την *Εφημερίδα των Κυριών* η οποία κυκλοφόρησε για τριάντα χρόνια (1887-1917) έχοντας ένα σταθερό αναγνωστικό κοινό. Η φεμινιστική κίνηση στην Ελλάδα ουσιαστικά κάνει την εμφάνισή της με τον «κύκλο της Εφημερίδας των Κυριών», την ομάδα δηλαδή των γυναικών που συσπειρώνεται γύρω από το εν λόγω έντυπο και την εκδότριά του Καλλιρρόη Παρρέν το 1887 και αποτελεί την κύρια έκφραση του «ελληνικού φεμινισμού» στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και έως τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}, έως την εμφάνιση δηλαδή νέων φορέων μιας άλλης φεμινιστικής έκφρασης την περίοδο του Μεσοπολέμου⁵.

Η εκπαίδευση και η γυμναστική των θηλέων

Η εκπαίδευση αποτελεί έναν από τους τομείς όπου εκφράζεται με τον πιο καθαρό τρόπο η διαφοροποίηση των κοινωνικών ρόλων ανδρών και γυναικών. Η απροθυμία των γονιών να στείλουν στο σχολείο τις κόρες τους έχει τις ρίζες της στον διαφορετικό σκοπό που είχε η εκπαίδευση για το κάθε φύλο. Για τις γυναίκες η εκπαίδευση είχε καθαρά «διακοσμητικό» χαρακτήρα αφού όλα τα επαγγέλματα –εκτός της δασκάλας– ήταν κλειστά γι' αυτές. Η διαφορά στη φοίτηση των δύο φύλων δεν οφειλόταν μονάχα στη στάση των γονέων. Αποτελούσε τμήμα της κρατικής πολιτικής αφού το κράτος διέθετε σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού στην ανδρική εκπαίδευση, ενώ αντίθετα άφηνε τη γυναικεία εκπαίδευση στην ιδιωτική πρωτοβουλία και τις δωρεές⁶.

Το δικαίωμα για συμμετοχή των κοριτσιών στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες παραχωρήθηκε σταδιακά. Ενώ δηλαδή η Δημοτική, Μέση και Ανώτατη Εκπαίδευση των αγοριών ρυθμίζεται νομοθετικά την ίδια εποχή (1834, 1836 και 1837), στις μαθήτριες παραχωρούνται ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες στο επίπεδο της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης έναν αιώνα σχεδόν αργότερα, με τη μεταρρύθμιση του Ελ. Βενιζέλου στα 1929⁷.

Ο προβληματισμός σχετικά με την αναγκαιότητα της εκπαίδευσης των κοριτσιών εξακολουθεί να υπάρχει και μετά την καθιέρωση της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Έτσι, συνεχίζει να γίνεται λόγος για «ανατροφή των κορασιών» και «δημοσία εκπαίδευσι των αρρένων»: «... η ανατροφή είναι διττή, οικιακή και δημοσία. Και η μεν οικιακή γίνεται κατ' οίκον υπό των γονέων και συγγενών, η δε δημοσία εις τα σχολεία. Η πρώτη αρμόζει εις τα κόρας και εις τα νήπια»⁸. Τα κορίτσια σύμφωνα

⁴ Βαρίκα: *Η εξέγερση*, σελ. 177-178.

⁵ Δαλακούρα Κατερίνα, Ζιώγου - Καραστεργίου Σιδηρούλα: *Η εκπαίδευση των γυναικών, Οι γυναίκες στην εκπαίδευση*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά και Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015, σελ. 290.

⁶ Βαρίκα: *Η εξέγερση*, σελ. 76-78.

⁷ Ζιώγου - Καραστεργίου, Σιδηρούλα: *Διερευνώντας το φύλο*. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 129.

⁸ Χριστοφίδης, Ηλίας: «Περί Παιδαγωγικής, Αντικείμενον της Ανατροφής και Παιδαγωγίας», στο *Ο Παιδαγωγός*, (1839) έτος Α', σελ. 5.

με την άποψη αυτή ανατρέφονται στο σπίτι όπως και τα νήπια. Η δημόσια εκπαίδευση αφορά αποκλειστικά και μόνο τα αγόρια. Οι υπέρμαχοι της οικιακής ανατροφής στηρίζουν τις απόψεις τους σε επιχειρήματα που αναφέρονται: α) στον τομέα της ηθικής, β) στην απειλή κατά της οικογένειας και γ) στον ρόλο και τον προορισμό της γυναίκας⁹. Η αντίληψη ότι η μαθήτρια του Δημοτικού σχολείου προετοιμάζεται κυρίως για τον ρόλο της συζύγου και της μητέρας επηρεάζει όπως είναι φυσικό το πρόγραμμα μαθημάτων και το περιεχόμενο των βιβλίων. Πρώτα απ' όλα η πεποίθηση αυτή διαμορφώνει την άποψη ότι στα Δημοτικά σχολεία των κοριτσιών τα μαθήματα πρέπει να διδάσκονται «επί το απλούστερον»¹⁰.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα των επικρατούντων αντιλήψεων για τη γυναικεία εκπαίδευση εντάσσεται και η γυμναστική των θηλέων. Τα διδακτέα μαθήματα στα Δημοτικά σχολεία ορίζονται με τον Νόμο «Περί Δημοτικών Σχολείων» 11/1834 όπου στο άρθρο 2 γίνεται σαφές πως η Γυμναστική απευθύνεται μόνο στα αγόρια: «Εκτός τούτου, θέλουν γίνεσθαι υπό την εποπτείαν του διδασκάλου δις της εβδομάδας σωματικά γυμνασία (σωμασκία)... Εις κορασίων σχολεία θέλει γίνεσθαι γύμνασις εις γυναικεία εργόχειρα»¹¹.

Γίνεται φανερό πως στα Δημοτικά σχολεία των κοριτσιών, η διδασκαλία του μαθήματος ήταν υποβαθμισμένη, ενώ δεν γινόταν σε όλα τα σχολεία καθώς αφηνόταν στη διακριτική ευχέρεια και στις γνώσεις του δασκάλου. Όμως οι γυμναστικές κινήσεις και δραστηριότητες έπρεπε να συνάδουν με την ευπρέπεια του φύλου. Ανάλογες είναι και οι παρατηρήσεις του δασκάλου Π. Ζωντανού σχετικά με την ανατροφή και την άσκηση των κοριτσιών: «τα πολλά διασκεδαστικά και παθητικά παιχνίδια ή εκείνα τα οποία προξενούν σωματικές κινήσεις απρεπείς δι' έν κοράσιον [...] πρέπει να απαγορεύονται»¹².

Η εισαγωγή του μαθήματος της γυμναστικής στα Γυμνάσια θεσπίζεται το 1862. Το μάθημα ανατίθεται σε υπαξιωματικούς του στρατού μέχρι να εκπαιδευτούν ειδικοί δάσκαλοι της γυμναστικής¹³. Καθώς το κράτος δεν μεριμνά, τη Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών αναλαμβάνει ιδιωτική πρωτοβουλία και συγκεκριμένα η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία με την ίδρυση του Παρθεναγωγείου που ιδρύθηκε το 1837.

Ο όρος Παρθεναγωγείο συναντάται για πρώτη φορά στον αναλυτικό πίνακα «της εν Ελλάδι δημοσίας εκπαιδύσεως» του υπουργού Π. Αργυρόπουλου (1854), για να χαρακτηρίσει το σχολείο των κοριτσιών που έχει «ανώτερο» τμήμα (παρέχει μόρφωση ανώτερη από αυτή που παρέχεται στο Δημοτικό σχολείο)¹⁴. Σε στατιστικό πίνακα του Υπουργείου του 1858 τα «Ανώτερα» σχολεία των κοριτσιών αναφέρονται ως «Παρθεναγωγεία ιδιωτικά μέσης εκπαιδύσεως», το οποίο σημαίνει ότι εκείνη την περίοδο τα Παρθεναγωγεία αναγνωρίζονται πια ως σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης¹⁵.

Στο Παρθεναγωγείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας το μάθημα εισήχθη το 1958¹⁶, μια πρωτοβουλία ιδιαίτερα πρωτοποριακή με δεδομένο ότι στα δημόσια Γυμνάσια (όπου φοιτούσαν μόνο αγόρια) η εισαγωγή του μαθήματος θεσπίστηκε το 1862. Καθώς όμως η διδασκαλία του

⁹ Ζιώγου : *Διερευνώντας*, σελ. 131.

¹⁰ Ζιώγου: *Διερευνώντας*, σελ. 132-133.

¹¹ Νόμος «Περί Δημοτικών Σχολείων», ΦΕΚ 11/18-2-1834.

¹² Τσούμας, Θανάσης: *Η γυμναστική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Ορροortuna, Πάτρα 2016, σελ. 149.

¹³ Ψήφισμα «Περί εισαγωγής εν μεν τω εθνικό Πανεπιστημίο της οπλασκίας, εν δε τοις κατωτέροις εκπαιδευτηρίοις της γυμναστικής», ΦΕΚ 19/18-12-1862.

¹⁴ Καραστεργίου - Ζιώγου, Σιδηρούλα: *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, ΙΑΕΝ, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, σελ. 125.

¹⁵ Καραστεργίου: *Η μέση εκπαίδευση*, σελ. 127.

¹⁶ Περίληψεις Πρακτικών των Συμβουλίων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, Συνεδρίασις 1/11/1858, σελ. 66.

μαθήματος της Γυμναστικής στα Παρθεναγωγεία δεν προβλεπόταν από τον νόμο, συμβαίνει σε κάποια να διδάσκεται και σε κάποια όχι. Μόλις το 1893 εκδίδεται το πρώτο Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων των Παρθεναγωγείων το οποίο υποχρεώνονται να τηρήσουν όλα τα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία και στο οποίο περιλαμβάνεται και το μάθημα της Γυμναστικής σε όλες τις τάξεις του Παρθεναγωγείου καθώς και του Διδασκαλείου¹⁷.

Εφημερίδα: Εφημερίς των Κυριών

Το 1887 εκδίδεται στην Αθήνα η *Εφημερίς των Κυριών*, το πρώτο γυναικείο έντυπο στην Ελλάδα το οποίο συντάσσεται αποκλειστικά από γυναίκες και έχει ως κύριο στόχο τη «μαχητική» υπεράσπιση της γυναικείας χειραφέτησης και τη διεκδίκηση των γυναικείων δικαιωμάτων. Κυκλοφόρησε από το 1887 έως το 1917 και αποτέλεσε βήμα για τις πρώτες μορφωμένες γυναίκες αλλά και όργανο συσπείρωσης και συντονισμού της συλλογικής γυναικείας δραστηριότητας, φιλανθρωπικής και εθνικής. Εκδότρια και συγγραφέας των κύριων αλλά και πολλών άλλων άρθρων η Καλλιρρόη Παρρέν, με εμπειρία εκπαιδευτική, συνεργάζεται με τις πιο γνωστές παιδαγωγούς και συγγραφείς της εποχής όπως η Σαπφώ Λεοντιάς, η Καλλιόπη Κεχαγιά, κ.ά. Συνολικά αρθρογραφούν στην εφημερίδα 371 γυναίκες. Η αρθρογραφία του εντύπου φανερώνει ότι δίνεται μεγάλη έμφαση στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων στην εκπαίδευση και στην εργασία, όπως και στην πνευματική παραγωγή και στη λογοτεχνική έκφραση των γυναικών¹⁸. Μέσα στο πλαίσιο της διεκδίκησης των δικαιωμάτων στην εκπαίδευση εντάσσεται και η προσπάθεια για την προώθηση της σωματικής άσκησης του γυναικείου φύλου και την ανάδειξη της σπουδαιότητας αυτής.

Με αφορμή την ίδρυση της σχολής γυμναστριών από τον Πανελλήνιο Γυμναστικό Σύλλογο, το 1891¹⁹ προβάλλεται η ανάγκη γύμνασης του γυναικείου φύλου και η σημασία της στην υγεία. Μέχρι τότε, πίστευαν ότι η γυμναστική ήταν επιβλαβής για τις γυναίκες και μόνο αυτές που προορίζονταν να γυμνάζουν τα παιδιά όφειλαν να ασκούνται. Καθώς μέχρι τότε η άσκηση των γυναικών περιοριζόταν σε περίπατο στους δρόμους της Αθήνας, μέσα από τις στήλες της εφημερίδας προβάλλεται η ανάγκη της γυναίκας να ζήσει με πιο φυσικό τρόπο, να ισχυροποιήσει τους μύες και να τονώσει τα νεύρα της. Η αρθρογράφος τονίζει πως είναι ανάγκη να εννοηθεί ότι η χώρα δεν μπορεί να ζήσει, να προαχθεί ως έθνος, να γεννήσει και να θρέψει ήρωες με μητέρες ασθενικές, αναιμικές, με έλλειψη φυσικής ευεξίας και υγείας. Η αναφορά στο έθνος και στους ήρωες έκανε την άσκηση των γυναικών να δείχνει ως μια αναγκαιότητα, κάτι κοινωνικά επιβεβλημένο²⁰.

¹⁷ Β. Δ. «Ωρολόγιο και Αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων των πλήρων Παρθεναγωγείων» ΦΕΚ 163/21-8-1893. Το κράτος με το Β.Δ. «Περί διδασκαλίας των παιδαγωγικών μαθημάτων και των εξετάσεων των υποψηφίων διδασκαλισσών τοις Παρθεναγωγείοις της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας» ΦΕΚ 41/11-5-1881, καθόρισε το σκοπό του Διδασκαλείου και τα μαθήματα που πρέπει να διδάσκονται, αναγνώρισε ως Διδασκαλεία του κράτους τα Παρθεναγωγεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στην Αθήνα και το Αρσάκειο Παρθεναγωγείο της Κέρκυρας. Με το διάταγμα αυτό καθιερώθηκε ο διαχωρισμός του Διδασκαλείου από το Παρθεναγωγείο, στο *Η εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, Αρσάκεια – Τοσίτσεια Σχολεία*, Αθήνα 1996, σελ. 213-214.

¹⁸ Δαλακούρα: *Η εκπαίδευση*, σελ. 273.

¹⁹ Η εισαγωγή της γυμναστικής ως υποχρεωτικό μάθημα στη Μέση Εκπαίδευση από το 1880 απαιτούσε την ύπαρξη εξειδικευμένου διδακτικού προσωπικού. Η έλλειψη τέτοιου προσωπικού αλλά και η αδιαφορία του κράτους στο θέμα αυτό, οδήγησε τον Πανελλήνιο Γυμναστικό Σύλλογο - υπό την προεδρία του Ι. Φωκιανού - στην ίδρυση σχολής γυμναστών και σχολής γυμναστριών, το 1891.

²⁰ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Σχολή γυμναστική γυναικεία και όχι γυμναστριών», αρ. 208, 14/4/1891, σελ. 5.

Τα γυμνασμένα γυναικεία σώματα προβάλλουν ως η μεγαλύτερη εγγύηση για τη δύναμη και ακμή της φυλής και του έθνους: «Σήμερον η επιστήμη και η αλήθεια απεκάλυψαν εις αυτάς ότι δεν έχουν το δικαίωμα να είναι ασθενείς και αδύνατοι, διότι η αδυναμία των αυτή επιφέρει την εξάντλησιν και τον εκφυλισμόν των γενεών, την κατάπτωσησιν και την οπισθοδρόμισιν αυτής της ανθρωπότητος»²¹. Με αφορμή την ήττα του 1897 η αρθρογράφος καυτηριάζει τη σωματική αδυναμία του Έλληνα χαρακτηρίζοντας το σώμα του «τρυφηλόν, μαλθακόν, σχεδόν εκφυλισμένον»²². Αυτή την «τρυφηλότητα» και «μαλθακότητα», τα σώματα αυτά «κληρονομούν» από τις μητέρες. Έτσι, έγινε κατανοητή η ανάγκη της σωματικής άσκησης των γυναικών και, ως εκ τούτου, μεταξύ των Παρθεναγωγείων αναπτύσσεται ευγενής άμιλλα «περί τελειότερας ασκήσεως των μαθητριών αυτών»²³.

Με αφορμή τις εξετάσεις των υποψηφίων γυμναστριών του εκπαιδευτικού τμήματος της *Ένωσης των Ελληνίδων* που ιδρύθηκε το 1897, αμφισβητήθηκε από τους αναγνώστες η ανάγκη της γύμνασης των κοριτσιών²⁴. Η αρθρογράφος είναι κατηγορηματική: «...τώρα άνδρες και γυναίκες εισέρχονται εις την ζώην με τας αυτάς ανάγκας και τα αυτά δικαιώματα φυσικής και ψυχικής αναπτύξεως [...] και αφού αι γυναίκες γεννούν και αι γυναίκες με τους ισχυρούς μυς και τας ανδρείας ψυχάς δημιουργούν τώρα ως και πάντοτε τας ανδρείας γενεάς του μέλλοντος»²⁵. Υπογραμμίζεται επίσης η διδασκαλία των θεωρητικών μαθημάτων έτσι ώστε οι υποψήφιες γυμνάστριες «θα έχουν πλήρη συνειδησιν του σκοπού της γυμναστικής και της επιδράσεως αυτής επί της φυσικής και ηθικής μορφώσεως των κορασιδών, ων την άσκησιν αναλαμβάνουν»²⁶. Προκειμένου να τονιστούν τα οφέλη της γυμναστικής στη γυναίκα, χαρακτηριστικές είναι οι εκφράσεις κατά τις εξετάσεις των υποψηφίων γυμναστριών: εύκαμπτα σώματα, δροσερά μάγουλα, φωτεινά μάτια, εικόνα νεότητας, ελπίδα για το μέλλον μιας υγιούς φυλής, ενώ τα υγιώς αναπτυσσόμενα σώματα δίνουν αυτοπεποίθηση και ελπίδα για ευτυχισμένη ζωή²⁷.

Το 1895 ενόψει της τέλεσης των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα οι αρθρογράφοι εκφράζουν τη δυσαρέσκεια των γυναικών για τη μη συμμετοχή τους στους αγώνες ως αθλήτριες, καθώς θεωρούνταν ανάρμοστο για τη γυναίκα και τη σεμνότητά της η επίδοση στις σωματικές ασκήσεις²⁸. Άλλωστε, καυτηριάζει η αρθρογράφος, οι διοργανωτές των σύγχρονων αγώνων είχαν υπόψη τους τις γενικές αρχές και το πρόγραμμα των αρχαίων Ελλήνων, έτσι ώστε ακόμη και αν υπήρχαν συμμετοχές των γυναικών, οι αγώνες θα γίνονταν κεκλεισμένων των θυρών. Όμως οι αρχαίοι Έλληνες συνέστησαν ειδικούς για τη γυναίκα αγώνες, τα Ηραία, κατά τα οποία οι τιμές και τα βραβεία ήταν αντίστοιχα των Ολυμπιακών Αγώνων. Όμως οι σύγχρονοι παρά την ισότητα των δύο φύλων απέρριψαν την αίτηση κάποιων γυναικών από το εξωτερικό να λάβουν μέρος στους Ολυμπιακούς Αγώνες. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στη Σταμάτα Ρεβύθη η οποία σκόπευε να τρέξει τον Μαραθώνιο μαζί με τους άνδρες, χωρίς εξοπλισμό, ούτε καν παπούτσια λόγω φτώχειας, καθώς νομίζει ότι το έπαθλο θα είναι χρηματικό, τονίζοντας η αρθρογράφος ότι δεν δικαιούνται να την εμποδίσουν, διότι δεν υπάρχει ανάλογη διάταξη. Ωστόσο, στο ίδιο άρθρο

²¹ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι γυναίκες εις τους αγώνας», αρ. 872, 9/4/1906, σελ. 2.

²² Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι γυμνάστριαι της Ενώσεως των Ελληνίδων», αρ. 535, 7/6/1898, σελ. 4.

²³ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι γυμνάστριαι της Ενώσεως των Ελληνίδων», αρ. 535, 7/6/1898, σελ. 4.

²⁴ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Διατί όχι αι γυναίκες;», αρ. 705, 27/4/1902, σελ. 1.

²⁵ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Διατί όχι αι γυναίκες;», αρ. 705, 27/4/1902, σελ. 1.

²⁶ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι γυμνάστριαι της Ενώσεως των Ελληνίδων» αρ.435, 7/6/1898, σελ. 4.

²⁷ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι Ελληνίδες γυμνάστριαι», αρ. 749, 12/5/1903, σελ. 8.

²⁸ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι Ελληνίδες κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνας», αρ. 417, 5/11/1895, σελ. 1.

εκφράζει τον προβληματισμό της, καθώς πιστεύει ότι η συμμετοχή της Ρεβύθη θα μειώσει το γόητρο της σύγχρονης Ελληνίδας, ως αθλήτρια και γυναίκα, επειδή μετέχει μόνο με την ελπίδα της χρηματικής αμοιβής και στερείται ευγενών και υψηλών αισθημάτων λόγω έλλειψης μόρφωσης και εκπαίδευσης²⁹.

Προκειμένου δε η αρθρογράφος να εξάρει και να αναδείξει το γυναικείο φύλο ανατρέχει στην αρχαιότητα κάνοντας εκτενή αναφορά στις Αμαζόνες, την Αταλάντη και την Κυνίσκα. Αξιοσημείωτη είναι η εξήγηση για την απαγόρευση των γυναικών στους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες. Καθώς πολλά από τα αγωνίσματα χαρακτηρίζονταν από αγριότητα και βαρβαρότητα σε σημείο που να παραμορφώνονται τα πρόσωπα των αθλητών, η ευαίσθητη καρδιά των γυναικών δεν θα μπορούσε να αντέξει στη θέα τέτοιας βαρβαρότητας, ενώ ένας άλλος λόγος απαγόρευσης των γυναικών στους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες που αναφέρει είναι η γυμνότητα των αθλητών που θα προσέβαλε τη γυναικεία αιδώ. Γι' αυτό λοιπόν οι αρχαίοι, κρίνοντας άξια τα αισθήματα του γυναικείου φύλου και θέλοντας να προφυλάξουν τη γυναίκα από τέτοιου είδους θεάματα, απαγόρευσαν ακόμη και την είσοδο στον αγωνιστικό χώρο, και όχι γιατί η γυμναστική δεν συνάδει με το γυναικείο φύλο. Παράλληλα, παρακινεί τη γυναίκα να ασχοληθεί με τους αγώνες δρόμου, ένα αγώνισμα παραμελημένο, διότι, αντίθετα με όσα πίστευαν, ήταν ένας τρόπος για τη γυναίκα να διατηρήσει τη χάρη της αλλά και να δυναμώσει το σώμα της³⁰.

Κατά την έναρξη των Ολυμπιακών Αγώνων της Μεσολυμπιάδας (1906) στην Αθήνα, θαυμάζοντας τις γυμνάστριες από τη Σουηδική ομάδα που εκτέλεσαν εκτός συναγωνισμού μια επίδειξη γυμναστικής, η αρθρογράφος θαυμάζει τη μυϊκή τους δύναμη που συνδυάζεται αρμονικά με τη σεμνότητα και την κομψότητα:

Την παρέλασιν των αθλητικών ομάδων ακολουθούν αι ασκήσεις, με τας γυναίκας και πάλιν εις την πρώτην γραμμίν. Είναι ισόπαλοι με τους άνδρας, χωρίς ούτε η σεμνότης των, ούτε η ευπρέπεια, ούτε η κομψότης και η χάρις των να μειωθή. Η παράδοσις της φυσικής αδυναμίας των γυναικών υπέστη προχθές το τελευταίον της κτύπημα. Οι μυς οι ελαστικοί, οι χαλύβδινοι, έδωκαν εις το Στάδιον την τελευταίαν των απάντησιν εις τους ισχυρούς γρόνθους, οι οποίοι επί αιώνας τώρα τείνονται ενώπιόν μας ως σύμβολα υπεροχής³¹.

Γυναικεία οργάνωση: Ένωσις των Ελληνίδων

Από το 1834, όταν εισήχθη το μάθημα της Φυσικής Αγωγής στα Δημοτικά σχολεία, η διδασκαλία ανατέθηκε αποκλειστικά σε άνδρες δασκάλους ή αξιωματικούς του στρατού. Η ίδια πορεία, αναφορικά με τη διδασκαλία, συνεχίστηκε και μετά το 1862, όταν θεσπίστηκε η εισαγωγή του μαθήματος στα Γυμνάσια³². Η μόρφωση επαγγελματιών γυμναστριών ήταν της ακόμη τομέας της γυναικείας εκπαίδευσης από τον οποίο το κράτος απουσίαζε πλήρως. Η απουσία αυτή ήταν σύμπτωμα της περιθωριακής θέσης που κατείχε στην κρατική πολιτική η γυναικεία εκπαίδευση.

Σημαντικοί σταθμοί στη διαδικασία της φεμινιστικής αφύπνισης της Καλλιρρόης Παρρέν αποτέλεσαν τα διεθνή γυναικεία συνέδρια. Το συνέδριο του Σικάγο το 1893 την παρακίνησε να επεξεργαστεί τις θέσεις της για τη χειραφέτηση των γυναικών στον Νέο Κόσμο και να ιδρύσει την

²⁹ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι αθλήτριαι εις τους Ολυμπιακούς Αγώνας», αρ. 433, 3/3/1896, σελ. 1.

³⁰ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Εντυπώσεις εκ των Ολυμπιακών Αγώνων», αρ. 436, 24/3/1896, σελ. 4-7.

³¹ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Από το Στάδιον», αρ. 873, 16/4/1906, σελ. 2.

³² Ψήφισμα «Περί εισαγωγής εν μεν τω εθνικώ Πανεπιστημίω της οπλασκίας, εν δε τοις κατωτέρους εκπαιδευτηρίοις της γυμναστικής», ΦΕΚ 19/18-12-1862.

Ένωση των Ελληνίδων³³. Το εκπαιδευτικό τμήμα της *Ένωσης των Ελληνίδων*, υπό την προεδρία της παιδαγωγού Αικατερίνης Λασκαρίδου, προχώρησε το καλοκαίρι του 1897 σε μια σημαντική καινοτομία, ιδρύοντας «Διδασκαλείον της ειδικήν μόρφωσιν Νηπιαγωγών και Μητέρων... έτι δε και τάξεις Γυμναστικής, της τε απλήν άσκησιν και της μόρφωσιν ειδικών Διδασκαλισσών Γυμναστικής». Η λειτουργία της τάξης των υποψηφίων γυμναστριών υπηρετούσε πολλαπλούς και συμπληρωματικούς στόχους. Συνιστούσε καίρια παιδαγωγική παρέμβαση στα κενά που άφηνε η κρατική πολιτική, συγχρόνως της σε μια εποχή όπου το επάγγελμα της δασκάλας είχε πλέον κορεστεί, δημιουργούσε μια νέα επαγγελματική ειδικότητα στο χώρο της εκπαίδευσης³⁴.

Στο τέλος του πρώτου έτους λειτουργίας του τμήματος, κατόπιν εξετάσεων ενώπιον ειδικών επιτροπών που ορίστηκαν με Βασιλικά Διατάγματα, έλαβαν πτυχίο Διδασκάλισσας Γυμναστικής 18 κορίτσια, το επόμενο έτος (1898-1899) 20 κορίτσια και 14 το έτος 1902-1903. Το μάθημα γινόταν 3 φορές την εβδομάδα. Τα διδασκόμενα μαθήματα της τάξης των Διδασκαλισσών Γυμναστικής ήταν Ιστορία της Γυμναστικής, Γενική Παιδαγωγική, Φυσική, Ανθρωπολογία, Υγιεινή, Ορθοπεδική Γυμναστική, Άσματα και Ρυθμικά Παιχνίδια, Ανόργανη και Ενόργανη Γυμναστική. Τα μαθήματα γίνονταν τρεις φορές την εβδομάδα ενώ οι μαθήτρες για να τα παρακολουθούν έπρεπε να είναι υγιείς και αρτιμελείς. Η φοίτηση ήταν υποχρεωτική για δύο χρόνια, ενώ για της πτυχιούχους της Αρσακείου Σχολής ένα έτος³⁵.

Η επιτυχής λειτουργία της «Επαγγελματικής τάξεως γυμναστικής» του εκπαιδευτικού τμήματος προκάλεσε τον Μάιο του 1898 την παρέμβαση του Υπουργείου Παιδείας, προκειμένου να ελέγξει τη διενέργεια των εξετάσεων για την απόκτηση κρατικού «διπλώματος γυμναστρίας». Το σχετικό νομοθετικό διάταγμα όριζε τη σύνθεση της εξεταστικής επιτροπής ειδικών και ρύθμιζε τη διαδικασία εξέτασης και αξιολόγησης, τα προσόντα των υποψηφίων και τα εξεταζόμενα μαθήματα³⁶. Οι εξετάσεις για το πτυχίο της γυμνάστριας περιελάμβαναν προφορικές, γραπτές και πρακτικές δοκιμασίες ενώπιον 5μελούς επιτροπής³⁷. Οι βαθμοί των υποψηφίων γυμναστριών αναγράφονταν στον πίνακα των αποτελεσμάτων³⁸.

Σύμφωνα με την Περίληψη των εργασιών του εκπαιδευτικού τμήματος της *Ενώσεως των Ελληνίδων*, την τάξη των Γυμναστριών παρακολούθησαν τη δεκαετία 1897-1907 κατά μέσο όρο ανά έτος 23 κορίτσια³⁹. Οι μαθήτρες της Γυμναστικής σχολής ασκούσαν σε αίθουσα του Ζαπτείου τα έτη 1897-1898, στο Κεντρικό Γυμναστήριο το 1899 και από το 1900 στο Γυμναστήριο του Εθνικού Γυμναστικού Συλλόγου. Από το 1907 η σχολή απέκτησε δικό της γυμναστήριο, δωρεά του Ευεργέτη του Εκπαιδευτικού Τμήματος Ιωάννη Αθανασάκη, το οποίο βρισκόταν στη μεγάλη

³³ Ψαρρά, Αγγελική: “Α΄ Εθνικόν Γυναικείον Συνέδριον (Αθήνα, 28 Μαρτίου-4 Απριλίου 1921)”, στο: Αβδελά Έφη & al (eds.): *Το Λύκειον των Ελληνίδων, 100 χρόνια*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2010, 405-425, σελ. 406.

³⁴ Φουρναράκη, Ελένη: “Γυναικεία σωματική κουλτούρα και επινόηση εθνικών παραδόσεων: συμβολές της Ενώσεως των Ελληνίδων και του Λυκείου των Ελληνίδων (1897-1940)”, στο: Αβδελά Έφη & al (eds.): *Το Λύκειον των Ελληνίδων, 100 χρόνια*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2010, 365-403, σελ. 369.

³⁵ Ένωσις Ελληνίδων, Τμήμα Εκπαιδευτικόν: *Κανονισμός του Διδασκαλείου των Νηπιαγωγών και των Παιδονόμων του Νηπιακού Κήπου, του Προτύπου και της των Θηλέων Γυμναστικής Σχολής, 1909*.

³⁶ Φουρναράκη: *Κουλτούρα*, σελ. 371.

³⁷ Στις εξετάσεις του 1914 η επιτροπή αποτελούνταν από τον Τμηματάρχη της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, τον Διευθυντή της Σχολής Γυμναστών, τον Γιατρό της Σχολικής Υγιεινής, τον καθηγητή της Ωδικής του Μαράσλειου Διδασκαλείου και τη Γυμνάστρια του Αρσακείου Παρθεναγωγείου. Έγγραφο του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, αρ. 9037, 14/4/1914.

³⁸ Ένωσις Ελληνίδων: *Λογοδοσία του εκπαιδευτικού τμήματος 1899-1902*, Αθήνα 1906, σελ. 4.

³⁹ Ένωσις Ελληνίδων, Τμήμα Εκπαιδευτικόν: *Περίληψις των εργασιών του εκπαιδευτικού τμήματος της Ενώσεως των Ελληνίδων κατά την από του 1897 μέχρι του 1907 δεκαετίαν*, Αθήνα, 1907, σελ. 4.

αυλή του Διδασκαλείου των Νηπιαγωγών, με εγκαταστάσεις για τη σουηδική γυμναστική, γήπεδο αντισφαίρισης και σκοποβολής. Από το 1898 έως το 1907 έλαβαν πτυχίο γυμνάστριας συνολικά 107 μαθήτριες⁴⁰. Αναφορικά με τα προσόντα της γυμνάστριας μετά τη λήξη των επί διέτας μαθημάτων της εξετάσεις για το πτυχίο γίνονται δεκτές οι πτυχιούχοι δημοδιδασκάλισσες, οι μαθήτριες των Διδασκαλείων θηλέων και από το 1905 οι απόφοιτοι των ανωτέρων Παρθεναγωγείων της υπόδουλης Ελλάδας⁴¹.

Μεγάλο κατόρθωμα υπήρξε το 1912 η συμμετοχή μαθητριών του τμήματος Γυμναστικής της *Ένωσης των Ελληνίδων* της Πανελληνίου Αγώνες της Γυμναστικής στο Καλλιμάρμαρο Στάδιο καθώς μέχρι τότε αποτελούσαν εμπόδιο «...οι ενδοιασμοί, αποτέλεσμα των προλήψεων, που θέτουν φραγμούς εις κάθε νέον και ωραίον πράγμα»⁴². Ο κόσμος επικρότησε τη συμμετοχή και την προσπάθεια των νεαρών γυμναστριών σ' της της αγώνες⁴³.

Η Σχολή Γυμναστριών λειτούργησε έως το 1918 οπότε και καταργήθηκε με τον νόμο «Περί Διδασκαλείου της γυμναστικής». Με αυτό τον νόμο η Σχολή Γυμναστών⁴⁴, η οποία είχε ιδρυθεί το 1899 και απευθυνόταν μόνο σε αγόρια, μετασχηματίστηκε σε Διδασκαλείο Γυμναστικής και περιλάμβανε πλέον δύο τμήματα, ένα αρρένων και ένα θηλέων⁴⁵.

Περιοδικό: Ελληνίς

Η αρχή της μεσοπολεμικής περιόδου του γυναικείου κινήματος μπορεί να τοποθετηθεί στο 1920, χρονιά που ιδρύεται ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, σωματείο που θα δώσει τον χαρακτήρα του κινήματος της εποχής, το μέτρο της ριζοσπαστικότητας, αλλά και των ορίων του. Ένα χρόνο αργότερα, η σύγκληση Γυναικείου Συνεδρίου από το Λύκειο των Ελληνίδων, πρωτοβουλία που θα συγκεντρώσει τα πυρά πολλών γυναικείων οργανώσεων, έρχεται να συμβολίσει το τέλος μιας εποχής, τη μετάβαση από τη μια περίοδο στην άλλη⁴⁶.

Τα έντυπα που θα κυκλοφορήσουν την περίοδο αυτή είναι: Η *Ελληνίς* του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων από τον Μάρτιο του 1921 έως τον πόλεμο, *Ο Αγώνας της Γυναίκας* του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας από τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1923 έως τον Ιούνιο του 1936 και η *Σοσιαλιστική Ζωή* του Σοσιαλιστικού Ομίλου Γυναικών από τον Οκτώβριο του 1928 έως τον Ιανουάριο του 1935⁴⁷. Αν και κυκλοφόρησαν και άλλα έντυπα φεμινιστικού περιεχομένου⁴⁸, τα συγκεκριμένα είχαν την πιο συστηματική παρουσία και την πιο αξιόλογη διάρκεια ζωής.

Το πρώτο τεύχος του περιοδικού *Ελληνίς* εκδόθηκε στις 25 Μαρτίου του 1921 με 9 συνεργάτριες και 2 συνεργάτες που υπέγραφαν με γυναικεία ονόματα. Το περιοδικό υπόσχεται ότι θα «κατοπτρίζει όλη τη γυναικεία κίνηση και θα καταστεί το εντευκτήριον των σκέψεων των

⁴⁰ Ένωσις Ελληνίδων, Τμήμα Εκπαιδευτικών: *Περίληψις των εργασιών του εκπαιδευτικού τμήματος της Ενώσεως των Ελληνίδων κατά την από του 1897 μέχρι του 1907 δεκαετίαν*, Αθήνα, 1907, σελ.4.

⁴¹ Ένωσις Ελληνίδων, Τμήμα Εκπαιδευτικών: *Περίληψις των εργασιών του εκπαιδευτικού τμήματος της Ενώσεως των Ελληνίδων κατά την από του 1897 μέχρι του 1907 δεκαετίαν*, Αθήνα, 1907, σελ. 5.

⁴² Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι γυμνάστρια της Ενώσεως των Ελληνίδων εις το Στάδιον», αρ. 1020, 1/4/1912, σελ. 20.

⁴³ Εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών*, «Αι γυμνάστρια της Ενώσεως των Ελληνίδων εις το Στάδιον», αρ. 1020, 1/4/1912, σελ. 20.

⁴⁴ Νόμος ΒΧΚΑ ' «Περί γυμναστικής και γυμναστικών και αθλητικών αγώνων», ΦΕΚ 141/12-7-1899.

⁴⁵ Νόμος 1406 «Περί διδασκαλείου γυμναστικής», ΦΕΚ 101/9-5-1918.

⁴⁶ Αβδελά, Έφη και Ψαρρά, Αγγελική: *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Γνώση, Αθήνα 1985, σελ. 33.

⁴⁷ Αβδελά: *Ο Φεμινισμός*, σελ. 36.

⁴⁸ Πρόκειται για τα περιοδικά «Σοσιαλιστική Ζωή», «Εύα Νικήτρια», «Η Γυναίκα» και «Εφημερίς των Ελληνίδων», Αβδελά: *Ο Φεμινισμός*, σελ. 36.

απανταχού Ελληνίδων»⁴⁹. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η προσπάθεια για προβολή της σημασίας της γυμναστικής των θηλέων και του αθλητισμού.

Οι αρθρογράφοι του περιοδικού *Ελληνίς* τονίζουν την αναγκαιότητα της σωματικής άσκησης στα κορίτσια καθώς θα φέρουν στον κόσμο τα παιδιά τους και επομένως θα πρέπει να είναι υγιείς: «Τα κορίτσια μας έχουν ανάγκη να τονωθούν με τη σωματική άσκηση περισσότερο κι από τα αγόρια, αφού αυτά μεθαύριο τα κορίτσια ως μητέρες θα καταναλώσουν μεγαλύτερο μέρος του είναι τους για τη διαίωσιση της φυλής»⁵⁰. Λίγα χρόνια αργότερα επικροτείται η διδασκαλία της γυμναστικής στα σχολεία των θηλέων: «Δια τας γυναίκας όμως των πόλεων οι όροι της ζωής είναι όλως διάφοροι. Η δε σωματική άσκησις αποτελεί ενίσχυσιν του οργανισμού αυτών. Ευτυχώς σήμερον εις όλα τα σχολεία των θηλέων η γυμναστική διδάσκεται μετ' επιμελείας»⁵¹. Για να έχει όμως αποτέλεσμα η γυμναστική θα πρέπει να ακολουθηθούν οι νέες μέθοδοι και «όχι η ξηρά, η κάπως βάνουση γυμναστική που εφαρμόζεται κατά το πλείστον στα σχολεία μας, και που αποβλέπει μόνον στην ενίσχυσι των μυικών δυνάμεων, ωσάν το σώμα να ξεχώριζεν από το πνεύμα»⁵². Οι νεότερες μέθοδοι της γυμναστικής επιδιώκουν ένα δεσμό μεταξύ σώματος και πνεύματος και ο δεσμός αυτός είναι ο ρυθμός «η τεταγμένη κίνησις η οποία είναι οικειοτέρα φύσει της ατάκτου» σύμφωνα με τον Αριστοτέλη⁵³. Έτσι ως παιδαγωγικό μέσο στην ανατροφή των παιδιών έρχονται η γυμναστική και η ρυθμική. Όμως για να έχει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, ο παιδαγωγός θα πρέπει να αποφεύγει να μεταβάλλει τις ρυθμικές και γυμναστικές ασκήσεις σε δήθεν ευχάριστα και τερπνά θεάματα για τους μεγάλους. Ως παιδαγωγικό σύστημα η μέθοδος των επιδείξεων είναι κατακριτέα και έχει μάλλον αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα⁵⁴.

Ξεχωριστή μνεία γίνεται για τον γυναικείο αθλητισμό ο οποίος παλεύει να επικρατήσει ενάντια στις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα σε σχέση με την ηθική και τη φύση της γυναίκας⁵⁵. Ιδιαίτερο ενθουσιασμό προκάλεσε το γεγονός ότι οι γυναικείες οργανώσεις υποστήριζαν το δικαίωμα της γυναίκας στον αθλητισμό: «Όταν ανέγνωσα εις τας εφημερίδας ότι αι διάφοραι οργανώσεις προς υποστήριξιν των δικαιωμάτων της γυναικός απεφάσισαν να εισαγάγωσιν πανταχού της Ελλάδος τον γυναικείον αθλητισμόν, κατελήφθην υπό ιεράς συγκινήσεως. Διότι αληθώς, τα μόνα πράγματα εις τα οποία δεν ησχολήθημεν μετά ζήλου, ημείς αι Ελληνίδες είνε τα αναγόμενα εις τον αθλητισμό»⁵⁶.

Σε άρθρο της η αθλήτρια Δομνίτσα Λανίτου⁵⁷ επισημαίνει πως ο γυναικείος αθλητισμός στην Ελλάδα παλεύει για να επικρατήσει καθώς οι αντιλήψεις πως η γυναίκα είναι μόνο για το σπίτι και

⁴⁹ Αβδελά: *Ο Φεμινισμός*, σελ. 42.

⁵⁰ Περιοδικό *Ελληνίς*, «Μικρά νέα», τ.10, 1926, σελ. 215.

⁵¹ Περιοδικό *Ελληνίς*, «Αθλητισμός και γυναίκες», τ.3, 1933, σελ. 46.

⁵² Περιοδικό *Ελληνίς*, «Γυμναστική – Ρυθμική», τ.6, 1933, σελ. 115.

⁵³ Περιοδικό *Ελληνίς*, «Γυμναστική – Ρυθμική», τ.6, 1933, σελ. 115.

⁵⁴ Περιοδικό *Ελληνίς*, «Γυμναστική – Ρυθμική», τ.6, 1933, σελ. 115.

⁵⁵ Περιοδικό *Ελληνίς*, «Ο γυναικείος αθλητισμός», τ.6-7, 1921, σελ. 190.

⁵⁶ Περιοδικό *Ελληνίς*, «Ο γυναικείος αθλητισμός», τ.6-7, 1921, σελ. 190.

⁵⁷ Η Δομνίτσα Λανίτου παρουσιάστηκε στον ελληνικό αθλητικό στίβο το 1928, όταν σημείωσε τα πρώτα πανελλήνια ρεκόρ, την εποχή που στην Ελλάδα ο γυναικείος αθλητισμός έκανε τα πρώτα του βήματα. Σε μια τέτοια συντηρητική κοινωνία, η Λανίτου κυριάρχησε στα γυναικεία αγωνίσματα (60μ, 80μ, 80μ.εμπ, άλμα σε μήκος με και άνευ φοράς, άλμα σε ύψος με και άνευ φοράς) για μια δεκαετία. Ήταν κάτοχος βαλκανικών ρεκόρ σε τέσσερα αγωνίσματα: 60μ, 100μ., 80μ. εμπ. και άλμα σε ύψος. Το 1936 έγινε η πρώτη Ελληνίδα αθλήτρια στίβου που έλαβε μέρος σε Ολυμπιακούς Αγώνες. Το 1948 αγωνίστηκε στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Λονδίνου. Η λαμπρή αθλητική της σταδιοδρομία ολοκληρώθηκε το 1950 αλλά συνέχισε να προσφέρει τις υπηρεσίες της στο ελληνικό-κυπριακό γυναικείο αθλητικό κίνημα ως διοικητική παράγοντας.

την οικογένεια δεν έχουν ακόμα ξεριζωθεί. Εκτός από την επικρατούσα άποψη πως η γυναίκα με τον αθλητισμό χάνει τη θηλυκότητά της, η Λανίτου κατακρίνει επίσης εκείνους που πιστεύουν πως η γυναίκα όταν ασχοληθεί με τον αθλητισμό χάνει το ήθος της, ενώ παράλληλα διαπιστώνει πως παρατηρείται αποχή των κοριτσιών των ανώτερων κοινωνικών τάξεων από τον αθλητισμό⁵⁸.

Επίλογος

Σε μια εποχή όπου ο ρόλος της γυναίκας ήταν περιορισμένος στα του οίκου και η σωματική άσκηση ανύπαρκτη, το γυναικείο κίνημα επενέβη δυναμικά προωθώντας αντιλήψεις υπέρ της γυμναστικής των θηλέων με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής της γυναίκας μέσα από την ισχυροποίηση του σώματος. Τα φεμινιστικά έντυπα *Εφημερίς των Κυριών* στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και *Ελληνίς* στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μέσα από τις στήλες τους προσπάθησαν να καυτηριάσουν την περιθωριοποίηση της γυναίκας από την άσκηση και τον αθλητισμό, να εξαλείψουν τα στερεότυπα και τη στείρα επικρατούσα αντίληψη ότι η σωματική άσκηση όχι μόνο δεν συνάδει με τη γυναικεία φύση αλλά και έχει βλαβερές επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική της υγεία.

Η ίδρυση της σχολής γυμναστριών από το εκπαιδευτικό τμήμα της γυναικείας οργάνωσης *Ένωσις των Ελληνίδων* έδωσε την πιο ηχηρή απάντηση στους επικριτές της ενασχόλησης της γυναίκας με τη γυμναστική καταδεικνύοντας, παράλληλα, την αποφασιστική παρέμβαση της γυναικείας συλλογικής δράσης στο πεδίο της σωματικής αγωγής των κοριτσιών. Η εκπαίδευση των γυμναστριών όπως άλλωστε και η εκπαίδευση των κοριτσιών γενικότερα αποτέλεσε ένα θέμα ήσσονος σημασίας για την πολιτεία μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Οι προσπάθειες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας από την Ένωση των Ελληνίδων απέδωσαν καρπούς με αποτέλεσμα, αν και καθυστερημένα, να αναγνωριστεί από το κράτος η αναγκαιότητα και η σπουδαιότητα της εκπαίδευσης των υποψηφίων γυμναστριών.

⁵⁸ «Ο γυναικείος αθλητισμός στην Ελλάδα είναι κάτι καινούργιο και όπως κάθε νέο, βρίσκει δυσκολίες στην πρόοδό του, στην επικράτησή του. Ο γυναικείος αθλητισμός στην Ελλάδα παλεύει για να επικρατήσει και χρειάζεται ενίσχυση προ παντός ηθική. Οι παλιές ιδέες πως η γυναίκα δεν είναι ακόμη για το στίβο, πως η γυναίκα είναι μόνο για το σπίτι, για την οικογένεια δεν έχουν ξεριζωθεί από την Ελληνική κοινωνία. Η γυναίκα δεν παύει να είναι γυναίκα όταν ασκήσει το σώμα της. Η σωματική άσκηση είναι κάτι που χρειάζεται σε κάθε άνθρωπο, έτσι και στη γυναίκα η σωματική διάπλαση είναι κάτι αναγκαίο για τη ζωή της. Μια άλλη ιδέα επίσης εσφαλμένη που κρατά τα κορίτσια σε απόσταση από το στίβο είναι ότι η γυναίκα χάνει το ήθος της με τον αθλητισμό, ότι χίλιες φορές αυτό δεν είναι αλήθεια. Ο αθλητισμός εξευγενίζει τα ήθη, δεν τα χαλάει κι όταν ένα κορίτσι θέλει να είναι ανήθικο βρίσκει άλλα μέρη έξω από το στίβο για τις κλίσεις του αυτές. Ο γυναικείος αθλητισμός στην Ελλάδα ακόμα δυστυχώς είναι πολύ πίσω. Χρειάζεται ενίσχυση και πρώτα θα έπρεπε το Υπουργείο Παιδείας να έρθει αρωγό στην προσπάθεια των λίγων που παλεύουν για να επιβάλλουν τον γυναικείο αθλητισμό. Τα σχολεία, τα Πανεπιστήμια, τα Πολυτεχνεία και όλα τα εκπαιδευτήρια έπρεπε να είναι κέντρα απ' όπου ο γυναικείος αθλητισμός να έπαιρνε ψυχή και σώμα», *Περιοδικό Ελληνίς*, «Η γυναίκα στον αθλητισμό», τ.9-10, 1935, σελ. 198.

The feminist movement in Greece and its contribution to the development of girls' Physical Education, end of the 19th to the early 20th century

Vouzanidou, E., Albanidis, E., Gargalianos, D.

Democritus University of Thrace

ABSTRACT

The 19th century century is characterized by the appearance of a progressive and reformatory movement, that of feminism. Operating through collective efforts of women, feminism aims for the reduction and elimination of any form of racial discrimination, the legal empowerment of women and discussion of social issues concerning women. This voluminous social movement for the liberation of women directly affects education, as the issue of women's education is gradually brought into the spotlight. The attempt to promote the exercise of females, during a time when the role of the woman was thought to be limited to domestic affairs, due to the impact their gender has on their emotional, cognitive, physical and social functions, is also considered part of the effort. The movement for feminism was expressed through publications as well as the rising of female-centered organizations. Through columns published as part of the newspaper "Ephimeris ton Kyrion" (Women's newspaper) and "Hellinis" (The Greek Woman), the importance of exercise is further underlined due to its impact on biological, ethnical and social levels. In the meantime, initiative of women's organization such as -and most notably- the founding of the first school for candidate female gymnastics teachers in the department of the Greek Women's Union in 1897, can be considered an example of the decisive and collective social intervention of women in the field of bodily exercise for girls.

Keywords: feminist movement; female gender; Physical Education.

Corresponding address: Evangelia Vouzanidou
Physical Education Teacher
Gravias 2, Kavala
65201, Greece
E-mail: evouzani@sch.gr